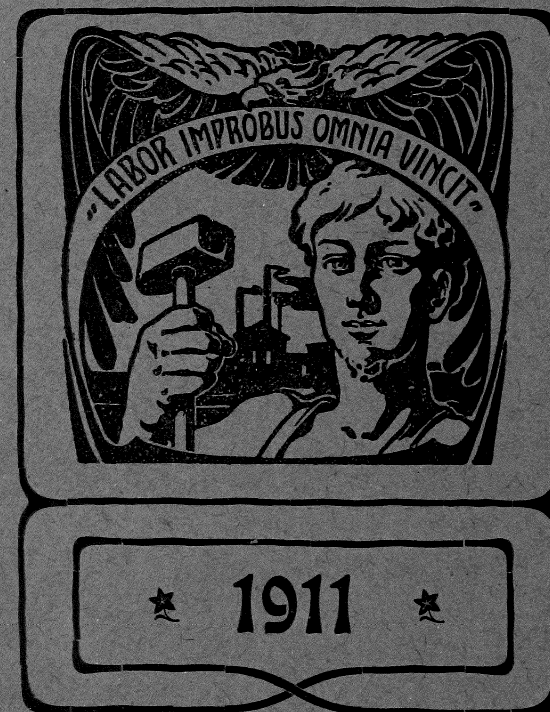




TAXANDRIA

verschijnende in kwartalen



TURNHOUT

♣ JOSEPH SPILCHAL ♣

Nr 1

✻ Taxandria ✻

GEDENKSCHRIFTEN

VAN DEN

**Geschied- en
Oudheidkundigen Kring**

DER

K E M P E N

8^{ste} JAARGANG N^o 1



TURNHOUT

—
JOSEPH SPLICHAL

UITGEVER

1911



VOORWOORD

Ignoti nulla cupido, zegt het latijnsch spreekwoord, dat wij in het vlaamsch vertalen : Onbekend is onbemind. Daaruit besluiten wij, dat, wil men eene zaak doen waardeeren of beminnen, men ze moet doen kennen. Dit is de reden waarom wij dit boekje opstelden en tot een verslag maakten van hetgeen er in het arrondissement Turnhout bestaat en te zien is. Wij doen terzelfdertijd eene wandeling door de voornaamste gemeenten, en verwijzen hier en daar naar een kunststuk, dat in die plaats berust. Zijn de kunststukken en gedenktekens onzer Kempen niet te veel onbekend ? Welnu, laat ze ons ontdekken en aan inwoner en reiziger toonen. Zoo ontstaat meer liefde voor de streek bij de inwoners en meer achting bij den vreemdeling. Zonder aanspraak op echt wetenschappelijk werk te maken, is dit boekje toch zoo nauwkeurig mogelijk opgesteld volgens de beste bronnen; het kan verder tot diepe historie- of kunststudie leiden. Het voorwerp is bekend gemaakt; nu kan de criticus het opnemen en omkeeren en volgens zijne geleerde kennissen uitbreiden. Zie zoo, hopen wij, dat het aan eenieder voldoening zal schenken.

Wie eene uitgebreidenere kennis van het arrondissement wil opdoen, kan de volgende boeken openslaan : op besturend gebied : «Exposé de la situation administrative de la Provin-

ce d'Anvers», elk jaar uitgegeven door de Provincie ; — op kunstgebied : «Inventaire des objets d'art conservés dans les établissements publics de la Province d'Anvers», opgesteld door F. Donnet en gedrukt met platen te Antwerpen, bij H. Kennes ; — op geschiedkundig gebied : de boeken in nota bij elke gemeente aangeduid ; de «Annalen van den geschied- en oudheidkundigen kring Taxandria», te Turnhout sinds 1903 drijmaandelijks verschijnend ; «Le Roy. Notitia marchionatus sacri Romani Imperii». Amsterdam, 1678 ; in-fol. ; — op kerkelijk gebied : «Synopsis actorum ecclesiae Antverpiensis», ed. de Ram. Bruxellis, 1856 ; «K. Van Rooy. Oudheidkundige inlichtingen over het aartsbisdom van Mechelen». Brugge, 1899. — Voor bewijsstukken : «H. Jacobs. Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen», 4 boekdeelen. Antwerpen 1890 - 1906. Voor meer bijzondere en volledige boekenaanduiding, raadplege de lezer : «J. E. Jansen. Bibliographie de la Campine Anversoise», in Taxandria uitgegeven sinds 1908. De statistiek is aangehaald volgens : «Annuaire statistique de la Belgique». ed. Ministère de l'intérieur, t. XLI. Bruxelles, 1911».



Het Arrondissement Turnhout

Beknopt Overzicht en kleine Kunstwandeling door Turnhout en omstreken

I.

Landgesteltenis.

Het arrondissement Turnhout is het hartje der Kempen in de provincie Antwerpen. Wanneer men op de landkaart ziet, beslaat het omtrent de helft der provincie van Noord tot Zuid langs den Oostkant. De hoofdstad is Turnhout. Daar rond zijn geschaard 6 groote gemeenten van meer dan 5000 inwoners: Arendonck, Baelen, Gheel, Herenthals, Meerhout, Moll, en 46 mindere. Er waren den 31 December 1909, 156.476 inwoners op eene oppervlakte van 135639 hektaren, 55 aren en 59 centiaren, over 52 gemeenten verspreid. Het arrondissement is onderverdeeld in zes rechterlijke kantons, o.a. Arendonck, Herenthals, Hoogstraeten, Moll, Turnhout, Westerloo, en acht miliciekantons, de voormelde met Gheel en Gierle. Eene rechtbank van eersten aanleg zetelt te Turnhout ; een vredegerecht is in elk rechterlijk kanton.

Onder geestelijk opzicht behoort het aan het aartsbisdom Mechelen. De parochiën zijn in zes dekenijen gerangschikt. De dekenij Gheel heeft 14 parochiën, Herenthals 16, Hoogstraeten 13, Moll 12, Turnhout 18, en Westerloo 13.

Wetgevende afvaardiging.

Voor het wetgevend bestuur zendt het arrondissement drij afgevaardigden naar de Kamer der volksvertegenwoordigers. Deze zijn tegenwoordig: Baron K. de Broqueville, wonend te Postel, gekozen den 14 Juni 1892, Minister van spoorwegen, posten en telegraphen, sinds September 1910; R. le Paige, te Herenthals, den 27 mei 1900; A. Versteyleu - Dufour, te Turnhout, den 27 Mei 1900.

Voor den Senaat is het vereeuigd met Mechelen en telt als senatoren: E. Bergmann, wonend te Lier, gekozen den 27 Mei 1900; L. Cools, te Lier, werkelijk lid uitgeroepen den 12 Maart 1907; Baron P. van Reyuegom de Buzet, te Herenthout, 25 October 1908; J. Wittmann, te Mechelen, 2 Augustus 1908.

De provinciale senatoren zijn: E. Cools, te Ryckevorsel, 12 November 1894; V. Fris, te Mechelen, 16 Juni 1900; O. Selb, te Antwerpen, 12 November 1894. De afgevaardigden in de Bestendige Deputatie woonachtig in het arrondissement zijn: J. Verachttert, te Gheel, 16 Juni 1900, en L. Caron, te Turnhout, 11 Juli 1905. De voorzitter van den provincialen Raad is V. Van Hal, burgemeester van Turnhout.

Nijverheid.

Van minder aanbelang is de nijverheid in vergelijking met die van andere arrondissementen. De landbouw houdt de meeste handen onledig, alhoewel er eenige takken van nijverheid zeer bloeiend zijn. De papiernijverheid, de tijkfabrieken, de boekdrukkerijen en binderijen, de kantwerkerij, de sigarenmanufacturen, zijn gewichtig te Turnhout; de wolfabrieken, te

Herenthals en te Moll; de tabakbewerking, te Arendonck; de tapijtmakerij, te Westerloo. Langsheen de Kempische vaart verheffen de cementfabrieken en steenbakkerijen hoog hunne schouwen ten hemel en verschaffen werk aan het volk van Raevens, Beersse en Ryckevorsel. De houthandel wordt ook in 't groot gedreven, gezien de eiken- en sparrebosschen der Kempen; de boter is de voornaamste uitvoer der streek. Eene Nationale Bank, opgericht te Turnhout, vergemakkelijkt de omzettingen van geld.

Landbouw.

Zooals wij 't daareven zegden, is het arrondissement bij uitstek een landbouwgewest. Vroeger met groote bosschen overdekt, zijn nu vele dezer uitgehakt en in akkers herschapen. Het zijn doorgaans sparrebosschen die men nog aantreft. Menig hektaar heide werd ook in veld of weide ontgonnen of in wateringën veranderd. Uit de moeren halen de landbouwers den turf voor den haard, uit de heiden het strooisel voor den stal. Op de akkers wassen meestendeels koren, aardappelen, spurrie en boekweit. In de weiden grazen de kleine koeien, die den naam hebben van de meest gezochte te zijn van België. De maandelijksche veemarkten in de groote gemeenten zijn zeer bedrijvig.

Verkeer.

De Kempische vaart, de Herenthalsche vaart, de Groote Neeth bevaarbaar tot aan Westerloo, en de Kleine Neeth bevaarbaar tot Grobbendonck, vervoeren veel van wat den handel aangaat. Spoorwegen doortrekken het arrondissement, van Antwerpen langs Lier, Herenthals, Turnhout; van Turnhout, langs Weelde, Baarle, Tilburg; van Antwerpen, langs Bouchout, Lier, Herenthals, Gheel, Moll; van Leuven, langs Aerschot, Herenthals, Turnhout. Buurtspoorwegen bedienen vele dorpen: uit Turnhout, naar Antwerpen langs Vosselaer,

Beersse, Oostmalle, 15 Augustus 1886 ; naar Merxplas en Hoogstraeten, Meer, 20 Maart 1899 - 1 October ; naar Raevels, Weelde Poppel, 21 November 1906 ; naar Arendonck, Eindhoven, 17 Juli 1893 - 1 November 1893 ; naar Rethy, Moll, Meerhout, Sichem, 4 Mei 1895 - 15 April 1900 ; naar Casterlé, Gheel, Westerloo, Iteghem, Mechelen, 27 Juni 1887 - 7 April 1890. Uit Brasschaet naar Wechelderzande, Vorsse-laer, Herenthals, Oevel, Westerloo. Uit Santhoven, naar Grobendonck, Bouwel, Herenthout. Wanneer de reiziger te voet den weg aflegt, dan kan hij schoone breede banen bewandelen, dikwijls overlommerd met wijd uitgetakte eiken en olmen, zooals de staatsbanen van Antwerpen langs Wyneghem, Westmalle, op Turnhout ; van Turnhout langs Casterlé, Gheel, op Diest ; van Herenthals op Oostmalle ; van Hersselt op Herenthals ; van Arendonck op Weelde ; van Rethy op Gheel ; van Ryckevorsel op Weelde ; van Turnhout op Hoogstraeten ; van Turnhout op Tilburg ; zooals de provinciebanen van Mechelen, langs Heyst-op-den-Berg, Westerloo, Gheel, op Moll ; van Turnhout op Rethy, Moll ; van Vlimmeren op Wechelderzande.

Maatschappijen.

De moderne strekking ijlt naar de vereeniging, zoo machtig voor de Fransche Omwenteling, en door haar zoo onredelijk verbroken. Men onderscheidt intellectuele, economische, sociale, geestelijke, politieke en vermakelijke maatschappijen. Tusschen de intellectuele tellen wij de afdelingen van het Davidsfonds, te Gheel, Herenthals, Moll, Meerhout, Turnhout, Westerloo, en den Geschied- en Oudheidkundigen kring der Kempen «Taxandria» te Turnhout. De economische en sociale zijn de Boerenbonden, de Veeverzekeringen, de Melkerijen, de Mutualiteiten en Syndikaten, de Pensioenkas, de Patronages. In de katholieke, democratische en liberale vereenigingen herkennen wij de politieke. Voor de geestelijke, rekenen wij de Congregatiën, Genoot- en Broederschappen. Eindelijk als vermakelijk, nemen wij de muziek-, koor-, tooneel-

en turnmaatschappijen, sportclubs, en de eeuwenoude schuttersgilden van St. Sebastiaan, St. Antonius en St. Ambrosius. Wij spreken hiervan in het algemeen, omdat het te lang zou geweest zijn al die maatschappijen in het bijzonder op te sommen, die onder verscheidene benamingen in vele gemeenten zijn opgericht.

Gestichten.

Waar eens de dorre heide haar onmeetbaar purperen kleed had uitgespreid, is zij nu afgewisseld door het groen der velden. Hierop verheffen zich de Weldadigheidskolonie van Hoogstraeten, het Bedelaarsgesticht van Merxplas, en het Toevluchtshuis van Wortel. Eene Staatsweldadigheidsschool werd bij koninklijk besluit van 1894 te Moll tot stand gebracht. Deze inrichtingen worden beheerd door eenen bestuurder ; een bijzonder comitee heeft er het toezicht over.

Eene Krankzinnigenkolonie bestaat van ouden tijd te Gheel. Vroeger afhankelijk van de gemeente, valt zij nu onder de bevoegdheid van den Staat ; het toezicht is opgedragen aan een staatsraad.

In de groote gemeenten Turnhout, Gheel, Herenthals en Moll, lenigen de Augustijner gasthuisnonnen de lichamelijke ziekten in de burgerlijke gasthuizen.

Eigenaardige gestichten zijn de Begijnhoven, die sinds honderden jaren te Herenthals, Hoogstraeten en Turnhout bestaan, en waar godvreezende vrouwen, zonder zich door kloosterbeloften te verbinden, onder elkander godvruchtig leven.

Eenige mannenkloosters zijn in het arrondissement opgericht. Drie eeuwenoude abdijen van Norbertijnen rijzen op te Postel, te Tongerlo, en te Averbode ⁽¹⁾. Paters Capucienen ijveren te Meersel-dreef en Herenthals. Minderbroeders zijn sinds 1898 te Turnhout gevestigd.

(1) Alhoewel der provincie Brabant toebehoorend, heeft zij een deel in het kanton Westerloo, arr. Turnhout.

De vrouwenkloosters zijn talrijker. Zij houden zich meestendeels met de liefdadigheid en het onderwijs bezig. Zusters der Derde Orde van den H. Franciscus verblijven te Arendonck, Baerle-Hertog, Herenthals, Meerle, Oevel, Oosterloo, Rethy. Zusters van den H. Vincentius te Arendonck en Grobbendonck. — Damen kanunnikessen van het H. Graf, te Baelen, Meer, Meerhout, Tongerlo, Turnhout, Vosselaer. — Zusters van den H. Jozef van Calassance van Vosselaer, te Grobbendonck, Houtvenne, Lichtaert, Morckhoven, Olmen, Oosthoven, Rauw, Ryckevorsel, St. Peeters - Lille, Thielen, Vosselaar, Vorst (St. Nicolaas), Weelde. — Zusters Ursulinen, te Beersse, Gierle, Hoogstraeten, Meerle, Minderhout, Vorst (S. Geertrui), Wortel. — Zusters van O. L. Vrouw van Berlaar, te Blauberg, Liesel-Steelen, Poppel, Ten-Aart. — Annonciaden van Huldenberg, te Desschel, Gheel, Herenthout, Hulshout, Meerhout, Merxplas, Norderwijk, Oud-Turnhout, Raevels, Zoerle-Parwijs. — Zusters van Opwijk, te Hersselt, Veerle. — Zusters van O. L. V. der Zeven Weeën, te Hoogstraeten, Merxplas. — Annonciaden, te Gheel. — Norbertinessen van Duffel, te Gheel. — Zusters van Gijsegem, te Moll. — Zusters Maricollen van Waesmunster, Dienstmaagden der H.H. Harten van Jesus en Maria, Duitsche Franciscanessen, Coletinen, te Turnhout. — Zusters van den H. Vincentius uit Parijs, te Westerloo, Wezel.

Gestichten van hooger onderwijs worden genoemd in de volgende afdeeling.

Onderwijs.

Het hooger onderwijs of de humaniteiten worden gegeven in het Klein Seminarie te Hoogstraeten; in de gepatroneerde Colleges van Gheel en Herenthals — waar ook professionele leergangen in voege zijn — door leeraren priesters van het aartsbisdom; in het St. Jozef College te Turnhout, door Paters Jezuïeten.

Het middelbaar onderwijs wordt onderwezen in het St. Joannes Berchmans gesticht te Moll door wereldlijke priesters van

het aartsbisdom; in de Staatsmiddelbare school te Turnhout, door wereldlijke leeraren; in het St. Victors gesticht te Turnhout, door Broeders van Liefde, die er ook eene vakschool bij openden.

De meisjes ontvangen een treffelijk onderwijs in de kostscholen van Turnhout, bestuurd door de Damen Kanunnikessen van het H. Graf; van Arendonck en Oosterloo, door de Zusters der Derde Orde van den H. Franciscus; van Gierle en Hoogstraeten, door de Zusters Ursulinen; Van Meersel-Dreef, door de Franciscanessen.

Twee aangenomen Normaalscholen voor onderwijzeressen bestaan te Herenthals en te Vosselaer.

Het lager onderwijs wordt in elk dorp gegeven, in eene gemeente- of aangenomen school, hetzij door eenen hoofd- en hulponderwijzer aan de jongens, hetzij door wereldlijke of geestelijke meesteressen aan de meisjes.

Huishoudscholen treft men ook aan te Herenthals, Hoogstraeten, Meerhout, St. Peeters - Lille, Turnhout, Vosselaer. Eene Nijverheidsschool is ingericht te Turnhout. Kantscholen bloeien ook te Turnhout. De muziek wordt aangeleerd in de Muziekschool te Turnhout; de teekenkunst, in de Teekenscholen van Gheel, Herenthals, Hoogstraeten, Moll, en Turnhout.

Schoone Kunsten.

De kerken en de stadhuizen zijn de bewaarplaatsen der schoone kunsten. Het snijwerk en de schilderkunst prijken hier dikwijls in volle pracht, zooals te Gheel, Herenthals, Turnhout, en Hoogstraeten. Een Museum van beeldende kunst, bestaande uit meesterwerken van den vermaarden beeldhouwer Fraikin, een Herenthalsenaar, versiert het stadhuis van Herenthals. Te Turnhout begint een Museum van Kempische oudheden, door den oudheidkundigen kring «Taxandria» nu op het Kasteel verzameld, en dat weldra, laat het ons hopen, op eigen grond, in de Mermansstraat, zal gevestigd zijn. De bouwkunst zegeviert te Gheel, Herenthals, Hoog-

straeten en andere gemeenten, zooals wij in de beschrijvingen dier plaatsen zullen aantoonen. De omstreken van Moll zijn gekend en gewaardeerd van vele kunstschilders, die er naar de natuur de schoonste landschappen malen. De heiden en moerassen, een Kempisch huisgezin, zoo hier als elders, zijn hunne geliefkoosde onderwerpen. Euphrosina Beernaert, Coosemans, K. Ooms, Van Leemputten, Jacob Smits, en hunne leerlingen, hebben er hun genie aan voldaan.

Letteren.

De Kempen, en dus het arrondissement Turnhout vooral, werd in de laatste jaren verheerlijkt in de boeiende verhalen van H. Conscience, de twee gebroeders A. en R. Snieders, en G. Segers. Het werd bezongen door de dichters S. Daems, L. De Koninck en L. Mercelis. Zijne gemeenten en kloosters vonden hunne beschrijvers in P. D. Kuyl en G. Janssens voor Gheel, in P. J. Goetschalckx voor Herenthals en Grobendonck, in E. Adriaensen voor Hoogstraeten, in J. E. Jansen, voor Turnhout, in A. Reydams voor Moll, in J. H. Jongenelen voor Meerhout, in W. Van Spilbeek voor Tongerloo en Herenthals, in I. Welvaarts, voor Postel, Moll, Arendonck en Corsendonck, in J. Th. De Raadt, voor Norderwijk, in F. Donnet voor Herenthout. E. Van Ballaer stichtte het geschiedkundig maandschrift «Kempisch Museum», dat in 1890 slechts drie jaren bestond en sinds 1903 waardig vervangen is door de *Annalen van Taxandria*. E. Vliebergh schreef over den Landbouw, P. J. Cornelissen en J. B. Vervliet over de folklore en de gewespraak der Kempen. L. Stroobant gaf belangrijke mededeelingen over zijne opdelvingen in het arrondissement. Nieuws- en weekbladen verschijnen te Turnhout, Gheel, Herenthals, Hoogstraeten, Moll, Baerle-Hertog, Meerhout, Westerloo.

Geschiedenis.

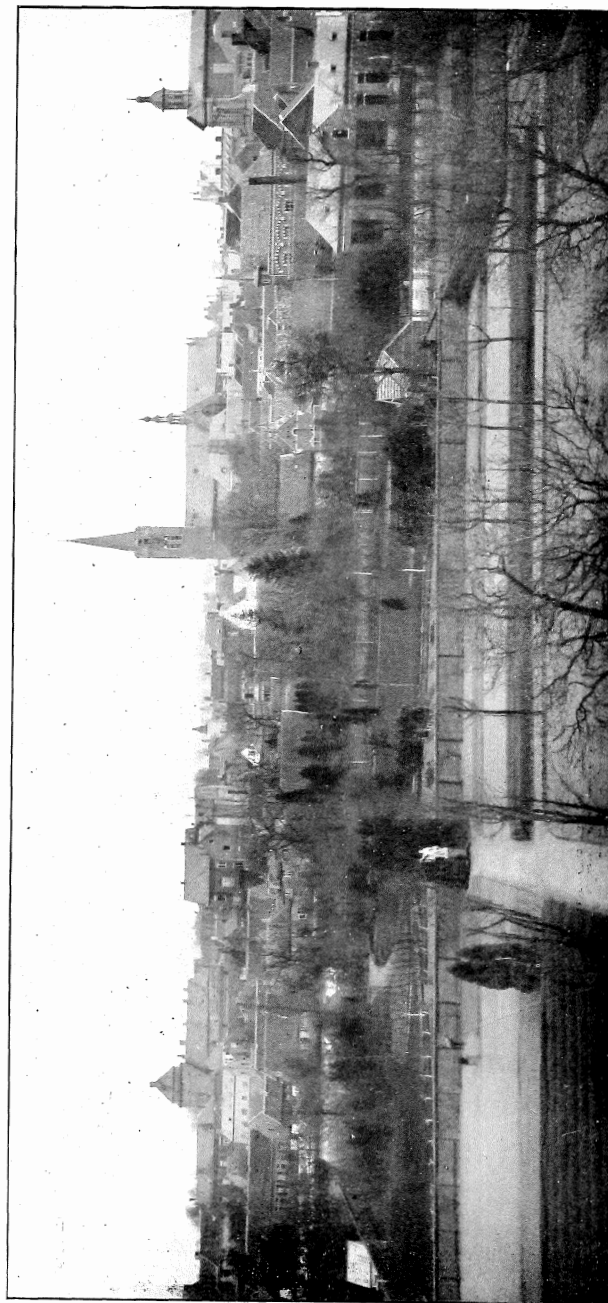
Het arrondissement Turnhout was voorheen eene onafzien-

bare zandvlakte en een dichtbewassen bosch. De aarde en de uitgangen der plaatsbenamingen staven dit ten volle. Het werd bevolkt sinds de vroegste tijden, zooals de oude voorwerpen, die men uit den grond heeft opgedolven, het bewijzen. Bij den inval der Barbaren in het Romeinsche rijk vestigden de Taxanders zich in onze streken. Onder de eerste Frankische koningen maakte het land van Turnhout, bewoond door de Saal-Franken, deel van Austrasië. Later werd het verdeeld in twee *pagi*, waarvan de eene Taxandria, sedert de 12^e eeuw Campinia en nu Kempenland genoemd, geheel het Noord-Oostelijk deel begreep van het tegenwoordig arrondissement, en de andere, het Land van Rijen, het Noord-Westelijk deel bevatte. Wanneer Antwerpen tot markiezaat verheven werd, maakten Gheel, Herenthals, Hoogstraeten en Turnhout elk een der zeven kwartieren of kantons uit. Het behoorde aan het hertogdom Brabant tot aan de Fransche Omwenteling op het laatste der 18^e eeuw. Alsdan bij Frankrijk ingelijfd werd het arrondissement begrepen in het Département der Twee-Nethen.

Onder geestelijk opzicht strekten in de eerste tijden de bisdommen Tongeren, Kamerijk en Luik, en na de oprichting der nieuwe bisdommen door Philips II, de bisdommen Antwerpen en 's Hertogenbosch, hun rechtsgebied over de parochiën uit.

Dorpen bestonden reeds in het arrondissement in de achtste eeuw, zoo het blijkt uit het testament van den H. Willibrordus. Nochtans hunne opkomst dagteekent voor goed uit de 12^e eeuw. Herenthals, Hoogstraeten, Gheel, Arendonck en Turnhout waren alsdan reeds aanzienlijke vlekken, die later in de 13^e eeuw, als steden werden erkend. Op den buiten waren het de Premonstratensers die, door het stichten hunner abdijen te Averbode, Postel en Tongerloo, tot de opkomst en den bloei der dorpen veel bijdroegen. De hertogen van Brabant overlaadden onze streek met vele voorrechten. De landbouw werd met noesten vlijt verricht; de handel, vooral van lakens en tijken, nam toe; de ambachten en gilden wer-

den machtige genootschappen ; zelfs het Latijnsch onderwijs werd in menige gemeenten, te Turnhout, Moll, Hoogstraeten, Gheel en Meerhout gegeven. Eilaas de tweede helft der 16^e eeuw, met een gedurig heen en weer gaan van soldaten, bracht wee en armoede in de Kempen. De aanstekelijke ziekten, vooral de pest, maaiden vele levens weg in de 16^e en 17^e eeuwen. De inval der Franschen en Gelderschen in het begin der 16^e eeuw (1507), de strijd tusschen Spanje en Holland, waarin Maurits van Nassau den slag der Thielenheide won (1598), de Brabantsche Omwenteling, zegevierend in den slag van Turnhout (1789), en de heldenstrijd onzer Jongens, tegen de Fransche overheerschers (1798), hadden den dood en de ontbering in vele huisgezinnen der Kempen binnengebracht. De ware rust en een bloeiende vooruitgang heerschten voor goed in het arrondissement, wanneer de dageraad der vrijheid in 1830 aanbrak.



Algemeen zicht op Turnhout.



II. (1)

Turnhout (2), hoofdplaats van het arrondissement, is een net gebouwd stadje met 23503 inwoners, voor een grondgebied van 5684 hektaren 49 aren 32 centiares, op negen uren



Spoorhal.

afstand ten Noord-Oosten van Antwerpen gelegen. In de laatste jaren is het grootelijks van aanzien veranderd. Nieuwe stoepen en riolen werden in alle straten aangelegd, en alle wij-

(1) Vele platen van dit werkje zijn getrokken uit: J. E. JANSEN. *Turnhout in het verleden en het heden*. Turnhout, J. Splichal, 1905: 3 boekd. in gr. 8°.

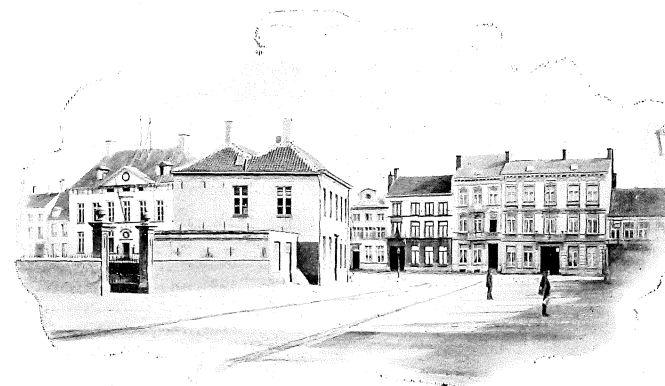
(2) J. E. JANSEN. *Turnhout in het verleden en het heden*. Turnhout, 1905.

ken door eene waterleiding van drinkbaar water bevoorraad. Het ministerie van IJzerenwegen bouwde een fraaie spoorhal en



Oude Botermarkt.

postgebouw; het ministerie van Rechtswezen eene celgevangenis. Eene monumentale kerk werd in het West-kwartier op-

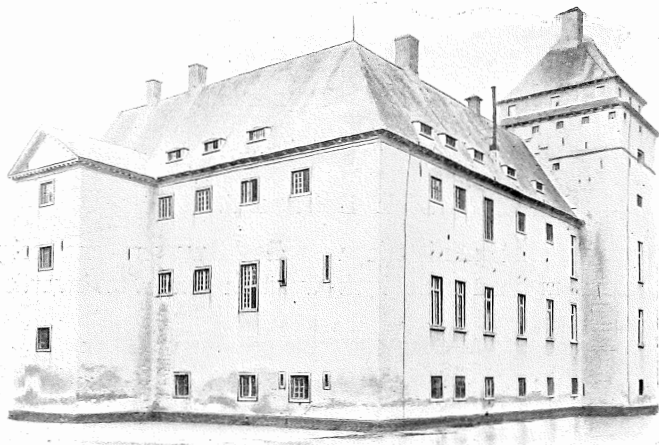


Groote Markt. (Steentje en Kerkmuur.)

getrokken ter eere van het H. Hart. De zusters Coletinen, Broeders van Liefde, en Paters Minderbroeders vestigden zich te Turnhout en bouwden er ruime kloosters. Nieuwe fabri-

ken werden voor de ijzer, tijk- en papierijverheid opgericht. Verscheidene buurtspoorwegen doorloopen de straten. Overal gaat de Hollandsche zindelijkheid er gepaard met de Vlaamsche werkzaamheid.

Het merkwaardige dat de stad verder oplevert is: het Kasteel. Dit monumentaal gebouw, eerwaardig om de historische herinneringen die er aan vastgehecht zijn, is nu de eigendom der Provincie, en zal onlangs in zijnen vorigen staat hersteld worden. Van af de 13^e eeuw een prinselijk slot, werd het herbouwd op het einde der 14^e eeuw door Maria van Gel-



Kasteel.

derland, vergroot in het begin der 15^e door Antoon van Burgondië, verschoond in de 16^e door de landvoogdes der Nederlanden, Maria van Hongarië, en na eenen brand, hersteld in 1650, omtrent gelijk het nu is, door Amalia van Solms, prinses van Oranje, aan wie de heerlijkheid Turnhout bij den Vrede van Munster overging. Ongelukkiglijk heeft het in de eerste helft der 19^e eeuw nog vele veranderingen ondergaan. Volgens het voorloopig plan opgemaakt door den provincialen bouwmeester J. Taeymans zal het, fraai hersteld, zijnen ouden luister terugkrijgen. Als kunstvoorwerpen wor-

den er eenige groote schilderijen van Xavery, en een portret van Amalia van Solms, kopij naar Honthorst, bewaard. Het dient nu tot de zetelplaats der Rechtbank van eersten aanleg.

Op een bovenverdiep is het wordend Museum van «Taxandria». Daar bevinden zich eene rijke verzameling lijkurnen op verscheidene plaatsen der Kempen ontgraven; kleine en groote silex, bronzen Romeinsche sieraden, en een zeer kunstig Ro-



Stadhuis.

meensch bronzen beeld. Oude gravuren en teekeningen der Kempen versieren de wanden. In de vitrienen liggen oude koperen en zilveren munten, medailles, eene verzameling charters met zegels der 13^e tot de 18^e eeuw, cachetten van meest al de gemeenten der Kempen, oude speelkaarten en kanten, een honderdtal koperen clichés der geschiedenis «Turnhout in

het verleden en het heden». Er prijkt ook eene prachtige eiken kast der 18^e eeuw in stijl roccaille, waarin eenige boeken en handschriften der Kempen bewaard worden. Een grond is aangekocht in de Mermansstraat, waar wij verhopende weldra het Museum in alle heerlijkheid en kunst te zien oprijzen.

Het stadhuis was eertijds een schoon gothisch gebouw... Langs de achterzijde is daar nog iets van overgebleven. Na eenen brand in het begin der 18^e eeuw werd het herbouwd in den trant waarin de bezoeker het nu aantreft. De meldenswaardige voorwerpen zijn : eene ijzeren deur, uit de 17^e eeuw, schoon beschilderd, en van kunstsloot voorzien; de portretten der landvoogdes der Nederlanden, Maria van Hongarië, toegeweten aan Holbein, der prinses Maria van Zimmern door Feytaens, der koningen Willem III van Engeland en



St. Pieterskerk.

Frederik van Pruisen (?), in groote door De Cock gebeeldhouwde lijsten der 18^e eeuw. Belangrijke archieven worden er bewaard.

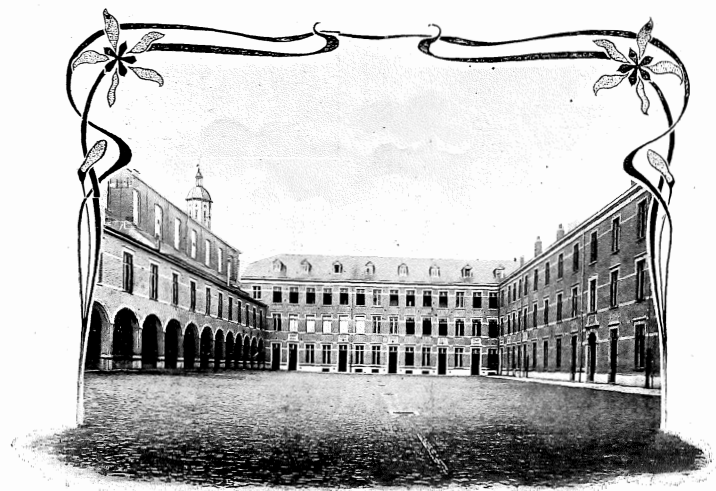
De collegiale kerk St. Pieter, een gothisch tempel der 13^e eeuw met een kappellentrans der 15^e en zijbeuken der 18^e heeft inwendig een grootsch voorkomen. Eenige voorwerpen



St. Josephcollege.

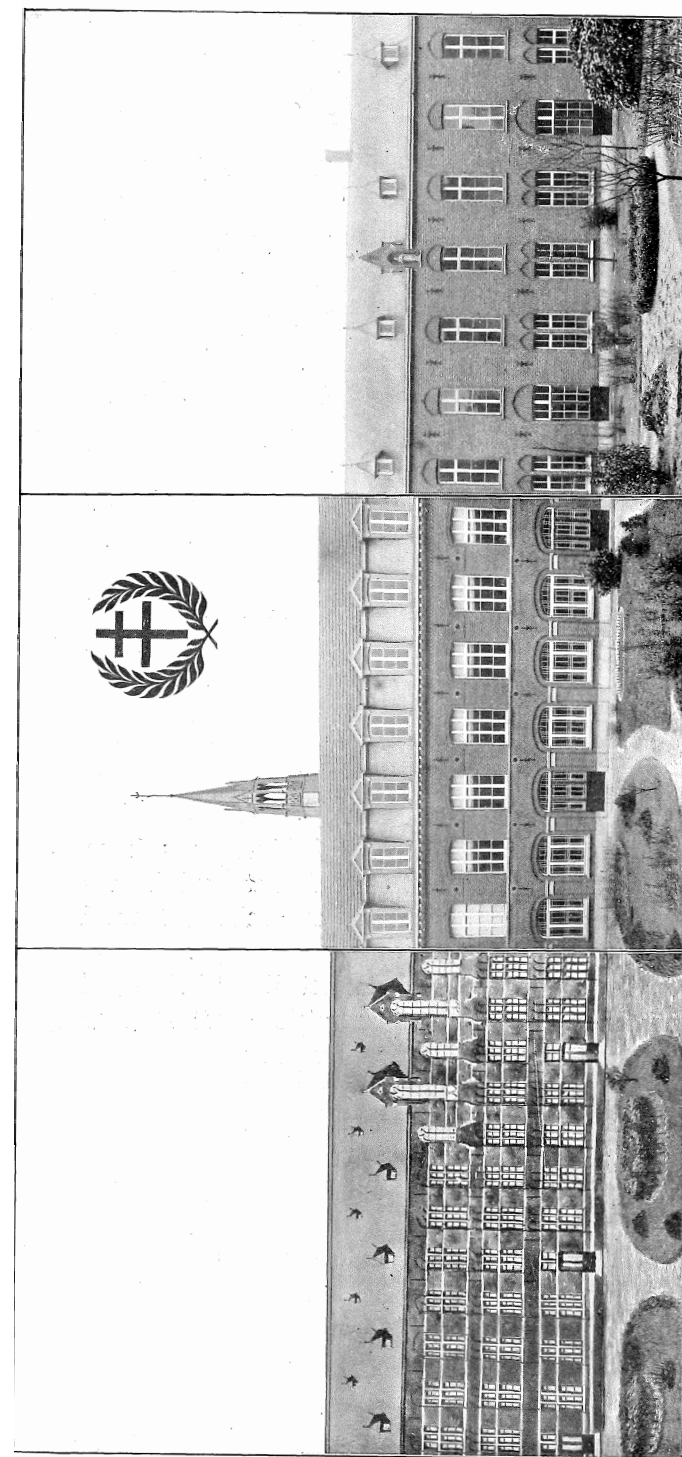
vestigen onze aandacht. Het hoofdaltaar, met eene voorstelling uit het leven van den H. Petrus, die de sleutels des hemels van Christus ontvangt, werd in 1740 gemaakt

door de gebroeders Pompe van Antwerpen, die waarschijnlijk ook de beelden der biechtstoelen beeldten. Het gestoelte van het hooge koor in Renaissance, voortkomstig uit de priorij van Corsendonck, is een kunstwerk van I. C. De Cock, (1713). Het oksaal is versierd met een fraai buffet en leuning der 17^e eeuw. In het schip der kerk staat een nieuwe predikstoel (1862), met eene voorstelling, de Vischvangst van Petrus en zijne roeping tot het apostelschap, vervaardigd door Peeters - Divoort, die met P. de Meijer ook den kruisweg in witten steen uithouwde. De kerk prijkt nog met verscheidene groote geschilderde glasramen door Levêque, van Beauvais, en Coucke, van Brugge. Als schilderijen bewonderen wij vooral:



Speelplaats van St. Josephcollege.

een drieluik der 16^e eeuw, de marteling van de H. Agatha, met portretten der leden van de rederijkkamer; het Laatste Avondmaal, door Boeiermans (1673); twee luiken van eene groote schilderij, de H. Clara en den H. Franciscus, door D. Teniers den jonge (1632); de Ontmoeting van Jozef en Jacob door P. J. Verhaghen. Een marmeren praalgraf, ter nagedachtenis van P. De Nef opgericht is kunstig gebeeldhouwd door Ch. Geerts (1851). Tegen eenen buitenmuur staat een



Kostschool der Damen Kanunnikessen van het H. Graf.

grafzerk die ons herinnert aan de begraafplaats der roemwaardige vaderlanders die hier sneuvelen tijdens den Slag door de Patriotten op de Oostenrijkers in de straten van Turnhout den 27 October 1789 gewonnen.

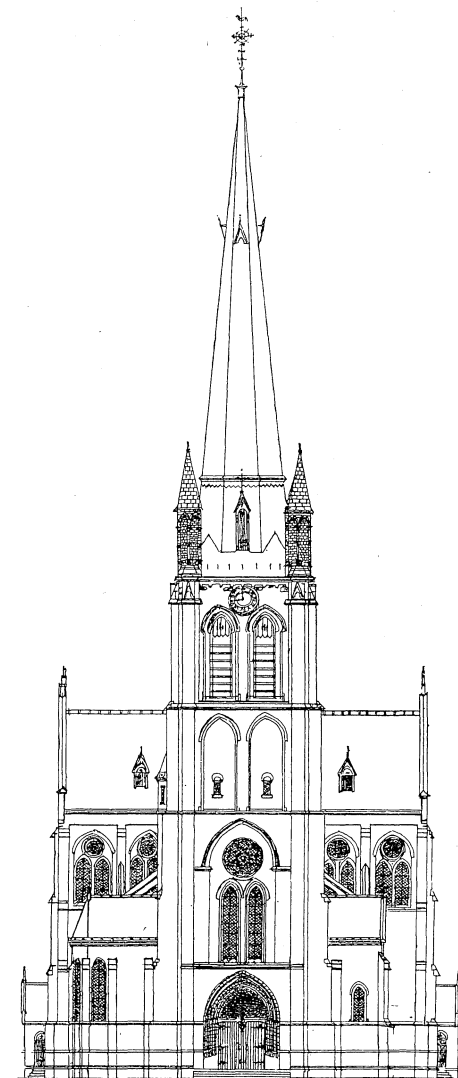
De Jesuitenkerk, in de Herenthalsstraat, is eene Renaissance kerk, waar de bezoeker een oogenblik zal stilstaan bij het hoogaltaar, de marmeren Communiebank, en twee moderne schilderijen door eenen broeder Jezuiet, Fr. Quartier, vervaardigd. Het College van St. Jozef daarnevens staat ter plaatse van het oude klooster der Kanunnikessen van het H. Graf. Het huisvest een groot aantal studenten. Er wordt in de bibliotheek eene schoone schilderij of portret van P. De Nef door A. van IJsendijck (1823) bewaard.

De Minderbroederskerk en het klooster, in de Patersstraat, dagteekenen van 1898 en werden in gothischen stijl opgetrokken volgens het plan van den bouwmeester P. J. Taeymans.

In diezelfde straat verblijven de Damen Kanunnikessen van het H. Graf, waar eertijds de Minderbroeders waren gevestigd. Deze kanunnikessen, die het lager en middelbaar onderwijs aan kostgangers en buitenleerlingen geven, hebben vele nieuwe lokalen opgetrokken. Zij hebben er ook eene kant-school bij ingericht. Hunne kerk is het oud koor der Minderbroederskerk. Men bemerkt er een schoon Lieve Vrouwenbeeld op het hoogaltaar.

Eene belangrijke instelling is het Begijnhof, op het einde der Begijnenstraat. Eene monumentale poort leidt er den bezoeker binnen. Langs de zijden van een ongelijken vierhoek staan eigenaardige huisjes der 17^e eeuw. In het midden verheft zich de prachtige kerk in 1665 gebouwd. Van binnen zijn hare lijnen zeer harmonieus van bouwtrant. Schoone schilderijen hangen aan de zijmuren en keurige bas-reliefs en kruisen versieren de zij-altaren. Het koor is opgetooid met een rijk nieuw altaar en geschilderde glasramen. Ook opmerkenswaardig is de leuning van het oksaal.

Het burgerlijk Gasthuis, bediend door Augustijner nonnen, is van breede opvatting. Eene rijk geschilderde kerk staat in



Kerk van het H. Hart.

het midden. Binnen in het klooster worden nog eenige oude voorwerpen bewaard, overblijfsels van het oud gasthuis, o.a. eene der aandacht waardige verzameling schilderijen.

De nieuwe kerk van het H. Hart in het Westkwartier, in gothischen bouwtrant, is een meesterwerk van P. J. Taeymans, voltrokken door zijnen zoon J. Taeymans.

Verder zijn nog aan te stippen het St. Victorsgesticht, bij het Kasteel, eene welingerichte vakschool, bestuurd door de

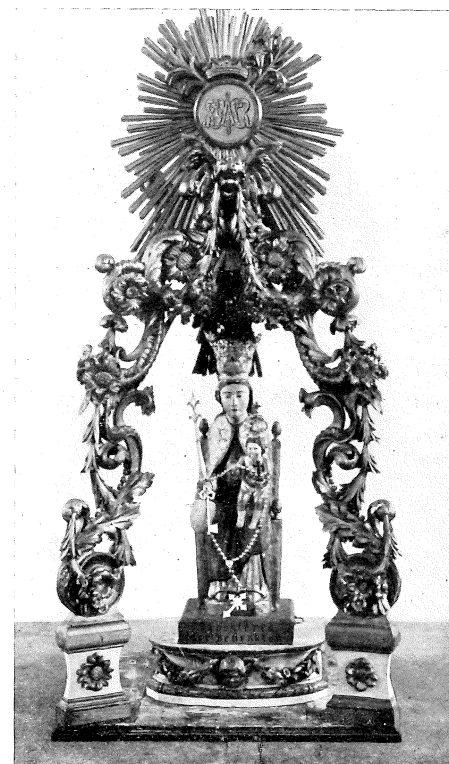


St. Victorsgesticht.

Broeders van Liefde, het Coletinenklooster in de Otterstraat, het Godshuis in de Warandestraat, het klooster der Dienstmaagden der H.H. Harten van Jezus en Maria in de Bekestraat, het postgebouw op de Markt, de Nationale Bank op de de Merodelei, de Watertoren en de Celgevangenis in de Warandestraat, de Apostolieken in de Smiskens.

Van Turnhout uit begeven wij ons naar VOSSELAER, een uur westwaarts van deze stad gelegen. De wandeling is al leraangenaamst. Over den breeden Antwerpschen steenweg met de kruinen van eiken- en olmenboomen overlommerd en omzet langs de twee kanten van bevallige buitengoederen, komen wij in het dorp. Het heeft eene bevolking van 1601 inwoners voor eene uitgestrektheid van 1264 hektaren. Het bijzonderste dat wij kunnen bewonderen in de kerk is een oud gothisch Lieve Vrouwenbeeld, waartoe, sinds de 14^e eeuw, een

groote toeloop van volk jaarlijks komt ter bedevaart (1). — Merkwaardig is ook het marmeren Renaissance altaar; aan de zijden staan twee groote witte marmeren beelden van den H. Norbertus en den H. Augustinus; in het midden prijkt eene schilderij, O. L. Vrouw Hemelvaart, uit de school van De Crayer.



Miraculeus beeld van O. L. Vrouw van Vosselaer.

Vosselaer maakte vroeger met BEERSSE maar eene gemeente uit. Dit aangrenzend dorp bevat 3339 zielen op 2743 hektaren. Aan de beide oevers der vaart verheffen zich

(1) Eenige woorden nopens het wonderbeeld van O. L. Vrouw, zich bevindende in kerk van Vosselaer. Turnhout, 1870.



Kerk van Hoogstraeten.

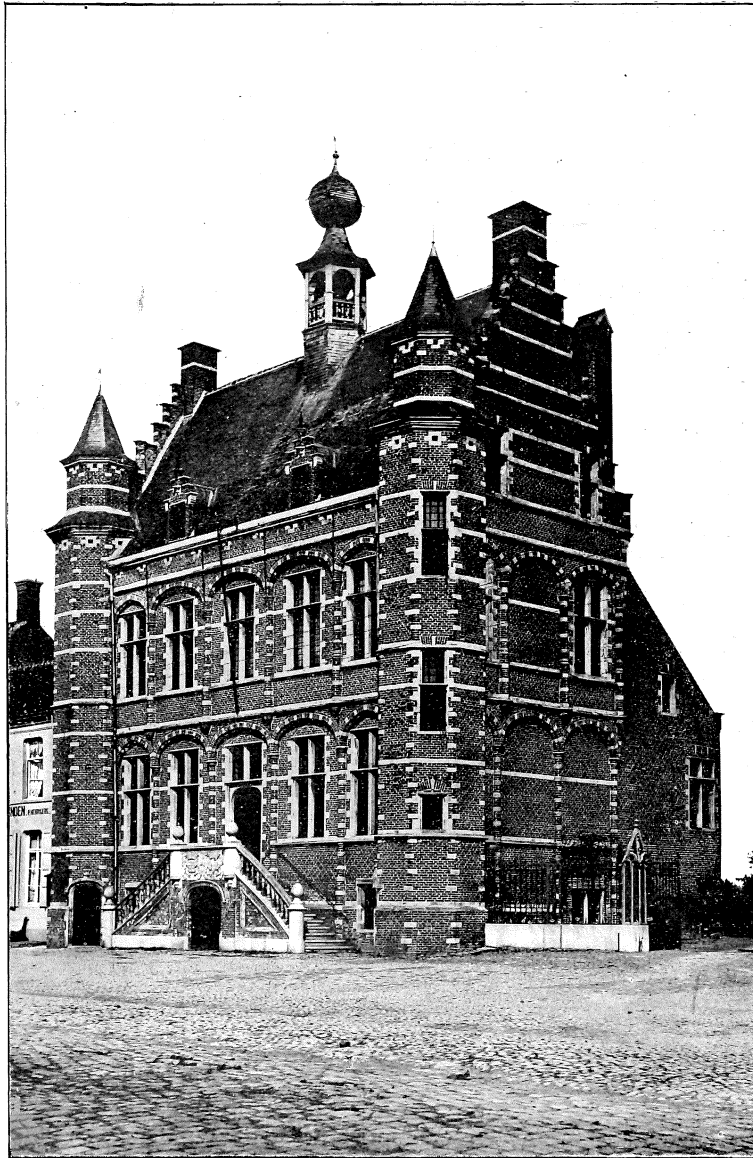
eenige steenbakkerijen en eene cimentfabriek. In het gehucht «Baan» staat eene oude kapel, toegewijd aan St. Cornelius, die er van in de 15^e eeuw reeds door bedevaarders uit Holland vereerd werd. Binnenwaarts hangt een drieliuk der 16^e eeuw, een kunstgewrocht van waarde, van eenen schilder uit de school van Lambert Lombard.

In de richting van Hoogstraeten ligt RIJCKEVORSEL. Hier beloopt de bevolking 4039 inwoners op een grondgebied van 4729 hektaren. Aan het uiteinde eener groote plaats verheft zich eene ruime kerk, waarvan de oude toren vooral een monument is. In het Heesbosch, een uitgestrekt woud van 500 hektaren, is een gekend kasteel opgetrokken. De landbouw en de steenbakkerijen langs de vaart zijn de bijzonderste geldopbrengsten der bevolking. Het was op het grondgebied van dit dorp, ter streke «Het Mieland», dat L. Stroobant, in 1902, een aloud kerkhof uit het tijdvak van Halstatt ontdekte, waarvan sommige lijkurnen in de muzeums van Brussel en Turnhout bewaard worden.

Een weg, die ten Oosten inslaat, brengt het dorp in gemeenschap met MERXPLAS, eene gemeente van 2933 inwoners en 4402 hektaren oppervlakte. Op twee kilometers van de kom des dorps, is een uitgestrekt Bedelaarsgesticht van den Staat sedert 1825 gevestigd. Dit maakt als eene kleine versterkte vesting uit in het dorp, met grachten omgeven en door soldaten bezet. Daar werken de kolons op het land en hebben door noesten vlijt reeds menig bunder aan de onvruchtbaarheid ontwoekerd.

Ten Noord-Westen van Merxplas voert een steenweg ons naar WORTEL, eene gemeente van 889 inwoners. Hier is eene twee afdeeling van Merxplas of een Toevluchtshuis door de Regeering opgericht. Eene vrije kolonie was daar reeds in 1822 tot stand gebracht. Te Wortel is ook de kerk van belangstellende waarde.

Denzelfden steenweg volgend, trekken wij naar HOOGSTRAETEN, op 3 $\frac{1}{2}$ uren ten Noord-Westen van Turnhout gelegen. Deze aloude Vrijheid telt 2814 inwoners en 1311



Stadhuis van Hoogstraeten.

hektaren grond; zij is de hoofdplaats van een vrederecht en milieukanton, alsook van eene dekenij. Langs eene oude Romeinsche heirbaan gebouwd is deze gemeente zeer oud. Opvolgens werd zij de hoofdplaats van eene baronij met de heeren van Cuyck, van een graafschap met Antoon de Lalaing, en van een hertogdom met de prinsen van Salm. Voorkomend als eene kleine stad vormt hare middenplaats eene breede, langzaam rijzende straat, met twee dubbele rijen zwaar geboomte beplant. Hierachter verbergen zich zeer nette, doch niet zeer hooge witte huizen. Hoogstraeten is alom bekend door zijn Klein Seminarie met zijne talrijke leerlingen, door zijne bedevaart naar het H. Bloed, en door zijn eeuwenoud kasteel, nu in Weldadigheidskolonie herschapen. De grootste aantrek nochtans is de monumentale kerk van de H. Catharina (1). Uitwendig allerprachtigst opgevat in den gothischen stijl van het derde tijdvak, bezet met eenen majestueuzen lantaarntoren, die statig op de onafzienbare heide afsteekt, is zij van binnen allerkeurigst versierd. De geschilderde glasramen, de koorbanken, de praalgraven der familiën de Lalaing en Salm-Salm, de gobelins, zijn van de hoogste oudheid en de merkwaardigste kunst; zij zijn belangrijk genoeg om eene bijzondere reis er naartoe uit te lokken.

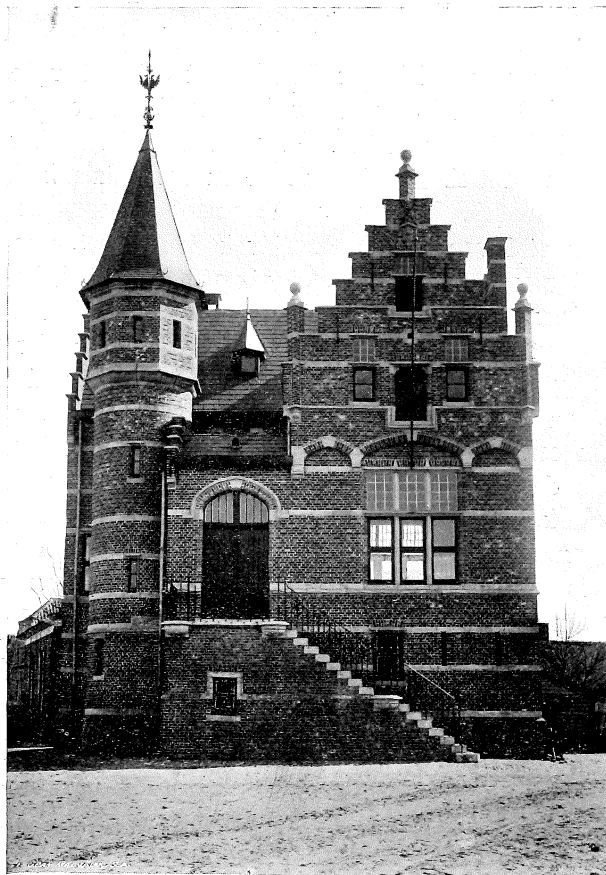
Nevens de kerk staat het stadhuis, in denzelfden bouwtrant als de kerk. Van binnen hangen er eenige geschiedkundige schilderijen aan de muren; de raadzaal, die kunstig hersteld wordt, is opgetooid met schitterende schilderijen van K. Boom, een inboorling van Hoogstraeten.

Het Begijnhof heeft zijn eigenaardig karakter behouden. Zijne Renaissance kerk in het midden, zijne Vlaamsche geveltjes daar rond, zijn waarlijk schilderachtig.

Ten Noorden Hoogstraeten ligt MINDERHOUT. Klein van bevolking, met 924 inwoners voor 1612 hektaren oppervlakte, zijn het vooral eenige voorwerpen zijner kerk die ons doen stil blijven. Vooreerst de kerk prijkt met een schoonen toren;

(1) E. ADRIAENSEN en G. SEGERS. *De collegiale kerk van de H. Katharina te Hoogstraeten*. Hoogstraeten, 1895.

daarna van binnen wekken drij voorname schilderijen al onze aandacht op: een Norbertijner kanunnik in gebed, van het einde der Gothieken, waarschijnlijk door een kunstenaar uit de school van Otto Venius; de schilderij van het hoogaltaar, toegeweten aan A. van Dijck; en eene H. Familie van Fr. Wouters. In dit dorp staat ook nog een schoon gebouw, de oude pastorie der Witheeren van St. Michiel, die de pastoors



Gemeentehuis te Poppel.

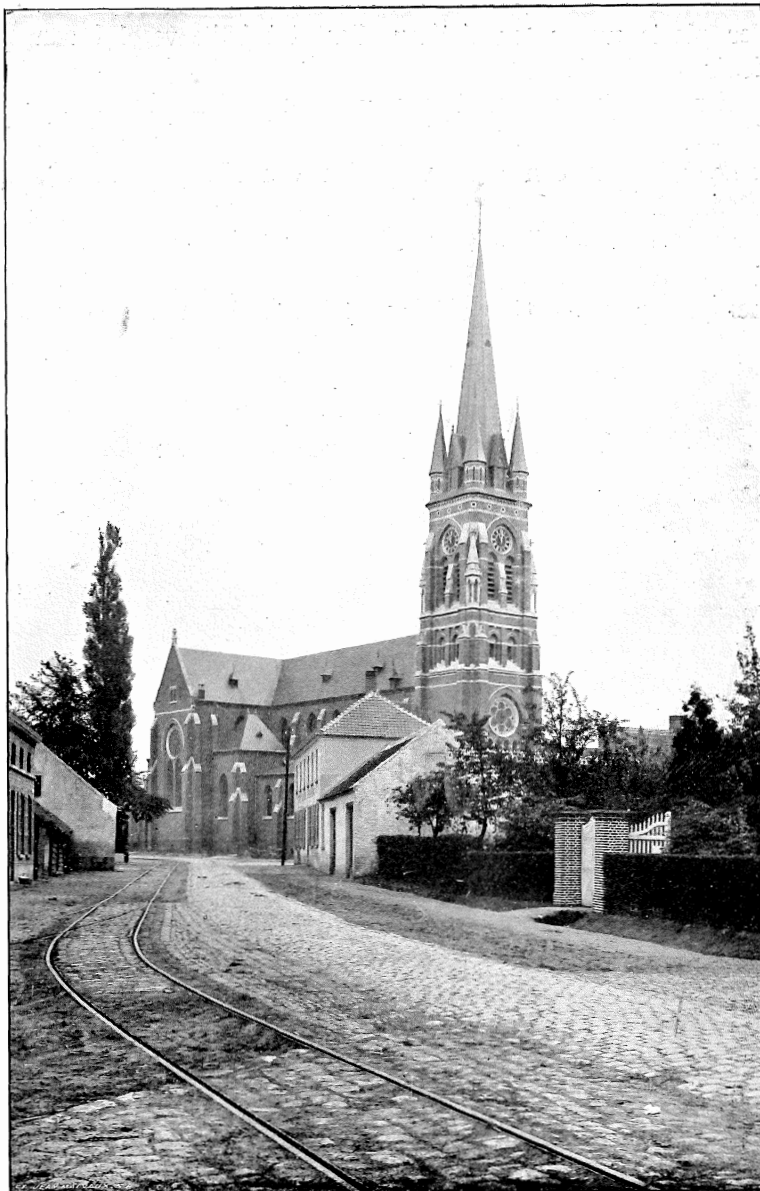
der plaats waren, en dat nu dient tot buitenverblijf aan het Klein Seminarie.

Een buurtweg brengt ons nog meer ten Noorden naar MEER, een dorp van 1763 inwoners, waar wij den toren der kerk, altijd in den aard van dien van Hoogstraeten, Rijkevorsel, Minderhout, enz., in acht nemen, en eene in de kerk bewaarde schilderij van De Keyser waardeeren.

Verder op zijn wij te MEERLE. Dit dorp telt 1664 inwoners voor eene oppervlakte van 2462 hektaren. De kerk is er



Kerk van Weelde.



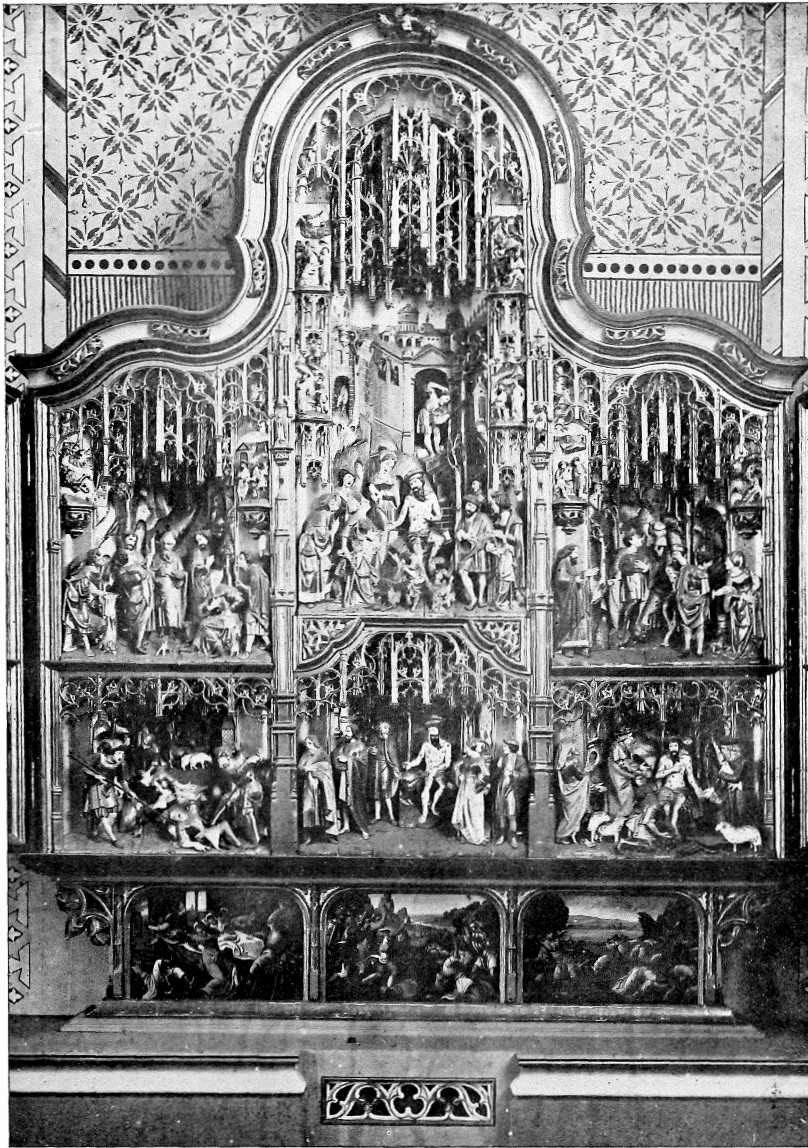
Kerk van Arendonck.

ook niet van alle kunst beroofd. Twee schoone kasteelen, het Rooy en Elsakker breken er de eentonigheid van het landschap. Het groot belang is echter te Meersel-dreef. Hier bestaan eene ruime kapel der H. Lucia, eene schoone kostschool van Franciscanessen, en een Capucienenklooster, dat er in een lommerig bosch eene grot van Lourdes opgericht heeft, waar veel volk samenstroomt.

Door onmeetbare heidevlakten begeven wij ons van Meerle naar BAERLE-HERTOG, een dorp van 1144 inwoners en 803 hektaren. Het ligt aan den ijzerenweg van Turnhout naar Tilburg en bezit eene schoone kerk en eenige huidevetterijen. In dien omtrek liggen POPPEL met 893 inwoners en 3149 hektaren, dat prijkt met een schoon gemeentehuis, WEELDE, met 1357 inwoners en 3724 hektaren, waar vooral de toren der kerk onze aandacht trekt, en RAEVELS, met 1695 inwoners en 2317 hektaren oppervlakte. — Op het grondgebied van Weelde heeft men eene groote internationale spoorhal tot stand gebracht, die het uitzicht van een nieuw dorpje aan deze vlakke heide heeft gegeven. Ten Oosten dezer gemeenten slingert de rivier de Aa door malische weiden, die, slechte gronden voorheen, nu in groene wateringen zijn herschapen. Deze streek van Baerle tot Raevels heeft ook eenige Germaansche, Romeinsche en Frankische voorwerpen opgeleverd. Een buurtspoorweg uit Turnhout - Poppel bedient deze plaatsen.

Van Weelde stappen wij naar ARENDONCK (1). Deze gemeente is de hoofdplaats van een vrederecht en miliciekanton. Hare bevolking beloopt tot 5020 inwoners voor een grondgebied van 5660 hektaren. Haar afstand is twee uren ten Oosten van Turnhout en door den buurtspoorweg Turnhout-Eindhoven met deze stad verbonden. Dit dorp is zeer nijverig en heeft welingerichte sigarenfabrieken. Eene schoone nieuwe kerk werd in 1904 opgetrokken volgens de plannen van bouwmeester E. Dieltjens.

(1) I. WELVAARTS. *Geschiedenis der Vrijheid Arendonck*. Turnhout, 1887.



Retabel der kerk van Schoonbroeck.

In de nabijheid ligt OUD-TURNHOUT, een gemeente van 3582 inwoners (1). Hare kerk is verrijkt met een schoone schilderij van E. Quellijn, het Laatste Avondmaal, en geschilderde glasramen verbeeldende het leven van den H. Bavo, den patroon der kerk. In een gehucht van deze gemeente, te



Kerk van Oud-Turnhout.

CORSENDONCK, zijn nog eenige overblijfselen der gebouwen van de oude priorij der Augustijnen, die daar van af het laatste der 14^e eeuw tot aan de overheersching van Jozef II verbleven (2). Nu is het een prachtig buitengoed van Mevrouw E. Glenisson-Versteylen. Een ander gehucht KINSCHOT herinnert ons aan de oude adellijke familie van dien naam. Te SCHOONBROECK in de kerk, staat een groot gothisch retabel der 15^e eeuw. Het middenpaneel schoon uitgebeiteld stelt het leven van St. Job voor; op de zijluiken zijn tafereelen afgemaald.

Wij rijden van hier met den buurtspoorweg naar RETHY. Dit heerlijk dorp telt 3375 inwoners voor 4163 hektaren op-

(1) J. E. JANSEN. *Turnhout in het verleden en het heden*. Turnhout, 1905.

(2) I. WELVAARTS. *Geschiedenis van Corsendonck*. Turnhout, 1881. — en J. E. JANSEN. *Op. cit.*

pervlakte. De kom van het dorp is eene uitgestrekte plaats, die met eene fraaie kerk, een statig gemeentehuis, een eeuwenouden lindeboom, en treffelijke huizen, prijkt. In den omtrek zijn ook eenige landen in lustige buitengoederen veranderd.

Verder door treft men DESSCHEL aan, eene gemeente van 2665 inwoners en 2763 hektaren. Het is de geboorteplaats van den vermaarden kunstschilder K. Ooms, die er eenige schilderijen in de kerk en bij een lid zijner familie heeft achtergelaten. Het oud koor der kerk is met kunst gebouwd. Op de markt staat eene monumentale pomp (1876).



Kasteel van Corsendonck.

Alvorens Moll binnen te rijden stappen wij naar POSTEL, een gehucht van Moll (1). Hier bevindt zich sedert de 12^e eeuw, als een oasis, te midden eener dorre zandwoestijn, eene abdij van Premonstratensers, het oud Godshuis of Gasthuis van Postel genaamd. De kerk van dien tijd, een juweeltje van Romaanschen bouwtrant, en eenige vertrekken van latere dagteekening, blijven nog over. Hare beschrijving zou ons te verre voeren, en is min nuttig, des te meer daar men ze in

(1) I. WELVAARTS. *Geschiedenis der abdij van Postel*. Turnhout-s'Hertogenbosch, 1878.

alle geschiedenissen der Kempen aantreft. Zeggen wij alleen dat het een der bijzonderste gestichten is der Kempen. Aan de poorten der abdij verheft zich het kasteel van baron de Broqueville. Van hier ook begint het domein der grafelijke familie van Vlaanderen, dat zich op eene oppervlakte van 4452 hektaren over Rethy, Desschel, Moll en Gheel uitbreidt.



Groote straat te Moll.

MOLL, hoofdplaats van een milicie- en vrederegerechtskanton, zetel eener dekenij, op 5 $\frac{1}{4}$ uren ten Zuid-Oosten van Turnhout, op den buurtspoorweg Turnhout-Sichem en den ijzerenweg Antwerpen-Glabach gelegen, is eene gemeente van 9656 inwoners en 11.432 hektaren. In de middeleeuwen maakte zij met Baelen en Desschel de Voogdij van Moll uit, toevoorend aan de abdij van Corbie in Frankrijk (1). Het is eene zeer nijve-

(1) A. REYDAMS. *Enige bladzijden uit de geschiedenis der vrijheid en voogdij van Moll, Baelen en Desschel*. Mechelen, 1893.

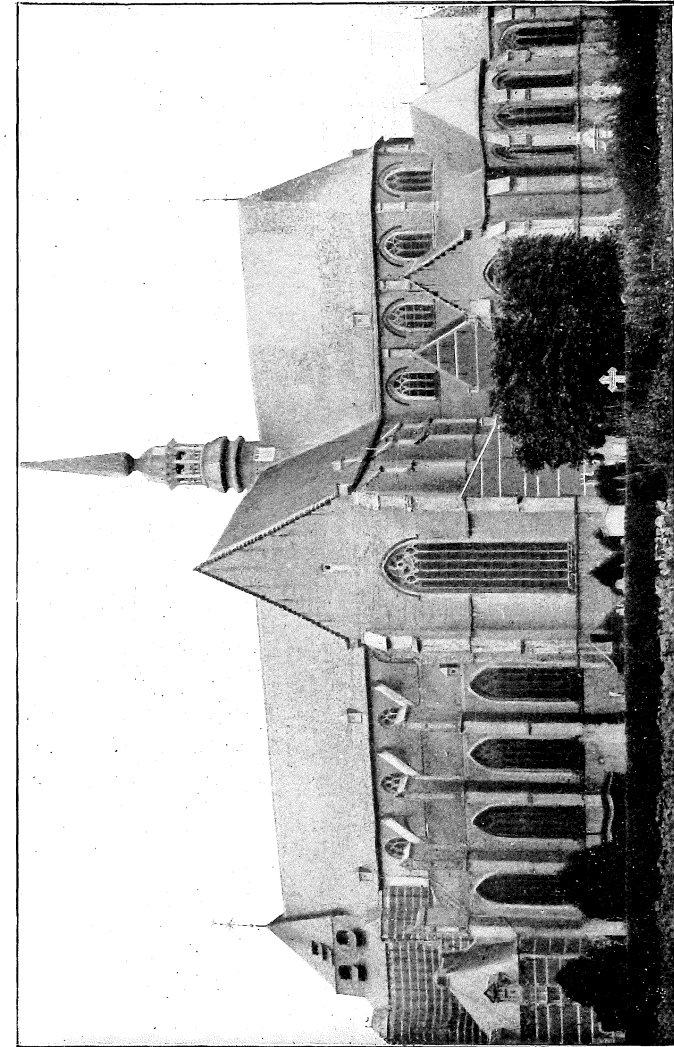
rige plaats. De handel wordt er meestal bevoorraad door de lakenfabrieken en de zandputten. Haar middenpunt is eene lange overlommerde straat gelijk te Hoogstraeten. De kerk die hier staat, bezet met een machtig belfort of toren, is het voornaamste monument. Langs buiten, op het kerkhof, heeft men er aan de nagedachtenis der gesneuvelde Boeren van 1798 een zeer schoon standbeeld van De Beule opgericht. Binnen in de kerk hangen twee merkwaardige schilderijen van G. de Crayer en Herreyns (1779). De omtrek van Moll is bijzonder gezocht door de kunstenaars, die er de dichterlijkste landschappen weten te schilderen.

Van Moll begeven wij ons, een uur gaans, naar BAELEN-OP-NEETH, eene gemeente van 6263 inwoners op een grondgebied van 5582 hektaren. De toren dezer kerk is een gekend monument uit de 15^e eeuw. Binnen de kerk zijn eenige voorwerpen van aanbelang voor den kunstliefhebber.

In deze streek bevinden zich OLMEN, een dorp met 1591 inwoners, en vooral het schoone MEERHOUT (1) of de bloem der Kempen. Deze gemeente telt 5320 inwoners op 3633 hektaren uitgestrektheid. Er wordt veel handel gedreven in boter. Tijdens de Boerenkrijgfeesten werd er een schoon standbeeld onthuldigd, aan de kloeke Jongens gewijd.

Van hier volgen wij den buurtspoorweg tot EYNTHOUT, een dorp van 1185 inwoners op 941 hektaren, komen dan te VORST, een dorp van 2801 zielen, dat een allerfraaiste kerk bezit toegewijd aan de H. Gertruda. De toren vooral, waarschijnlijk van de 15^e eeuw, heeft groot uitzicht en is in breede verhoudingen opgevat. Buiten eenige middelmatige schilderijen, is er eene van waarde, voorstellend de H. Gertruda, en in 1644 door Quellin van Antwerpen geschilderd. Er wordt ook een kostelijk priester gewaad van de 16^e eeuw bewaard.

Bij den volgenden stilstand van den tram zijn wij te VEERLE. Er wonen 1962 inwoners op 1394 hektaren. De dorps-



Kerk der H. Dimphna, te Gheel.

(1) J. H. JONGENELEN. *Bouwstoffen voor de geschiedenis van Meerhout*. Meerhout-Turnhout, 1900.

kerk zeer fraai van binnen en buiten, en zeer schilderachtig op eene hoogte gelegen, brandde af den 8 Maart 1910. Er bevonden zich eenige kunstvoorwerpen van aanbelang.

Verder door bestaat sinds de 12^e eeuw de Abdij van AVERBODE, der Orde van Premonstreit, gedeeltelijk op Antwerpschen en Brabantschen grond gevestigd. In eene prachtige kerk wordt een beeld van O. L. Vrouw van het H. Hart vereerd, welk deze Abdij in een vermaarde bedevaartplaats heeft herschapen. Grootsche tafereelen van P. J. Verhaghen en fijne koorbanken versieren het koor. Binnen het klooster wordt ook nog menig kunststuk bewaard.

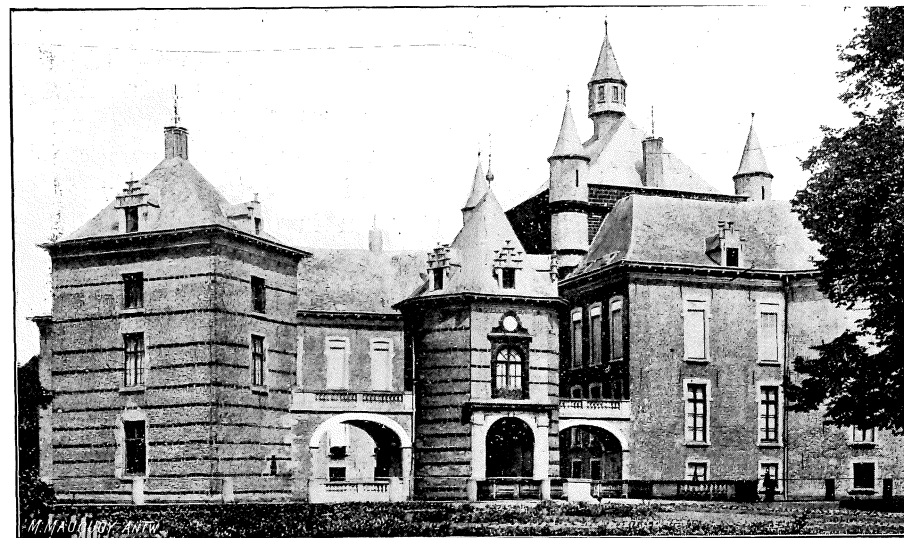
Wij komen terug op onzen weg en begeven ons naar GHEEL (1). Deze belangrijke gemeente, voorheen de hoofdplaats eener baronij, eene der oudste van Brabant, toebehoorend aan het doorluchtig huis van Merode, is vier uren ten Zuiden van Turnhout gelegen. Zij telt 15258 inwoners op 10853 hektaren, is de hoofdplaats van een miliciekanton en van eene dekenij. Verscheidene groote gehuchten als Zammel, Stelen, Oosterloo, enz., behooren er aan toe. Hare vermaardheid en rijkdom heeft zij te danken aan den eeredienst van de H. Dimphna, die daar met den H. Gerebernus ongeveer in het jaar 600, den marteldood onderging. Deze wordt als patrones der krankzinnigen aanroepen.

Eene krankzinnigenkolonie is daar sinds eeuwen gesticht. De zieken worden er verzorgd in de familiën en in gestichten. Breede straten met schoone huizen bezet doorsnijden de gemeente. Vele merkwaardige gebouwen treft men hier aan. De kerken van den H. Amandus en de H. Dimphna zijn monumenten. Vooral de kerk van de H. Dimphna, uit de 15^e eeuw, het schoonste bedehuis in de Kempen, met de collegiale van Hoogstraeten, is een gedenkstuk van allereerste waarde als bouwtrant, en van binnen, een klein Museum van kunstvoorwerpen. De hoogaltaartafel, — vertoonend de legende der

(1) P. D. KUYL. *Gheel*. Antwerpen, 1863. — G. JANSSENS. *Gheel in beeld en schrift*. Turnhout, 1900.

H. Dimphna, ten jare 1515 gebeiteld, — zoude alleen tot een bezoek uitlokken.

Wij slaan den weg in, die ten Zuid-Westen van Gheel uitloopt. Wij wandelen in eene streek met schilderachtige heuveltjes opgetooid, doorkruisen ettelijke kleine dorpen wier bewoners in den akkerbouw hun bestaan vinden, verblijven eenigen tijd langs de kronkelende Groote Neeth, en komen te WESTERLOO. Dit dorp is de hoofdplaats van een vredege-recht en miliciekanton en telt 3873 inwoners op 2683 hektaren. Voor het geestelijke is het de verblijfplaats van den deken van het distrikt. Het werd tot markiezaat verheven in 1626 en heeft zijnen naam gegeven aan de hoogadele familie de Merode-Westerloo, die er een der prachtigste kasteelen van 't arrondissement met een overheerlijk park omgeven bewoont. Op 't marktplein is een arduinen gedenkteeken opgericht ter eere van Peeters, lid van het Congres in 1830. Er prijkt eene machtige linde, onder wier takken, als een regenscherm uitgespreid, de wekelijksche markt gehouden wordt. De frissche



Kasteel van Westerloo.

lucht, heeft het in zomerverblijf voor vreemdelingen herschapen. Een allerschoonst kasteel der gravin Joanna de Merode, een waar monument, is in opbouw.

Op een half uur van Westerloo verrijst TONGERLOO, dat vooral bekend is door de oude Abdij der Witheeren (1). Het dorp heeft 2272 inwoners op 2042 hektaren. De abdij, waar men onder eene eeuwenoude lindendreef binnentreedt, werd er gevestigd omstreeks 1130. Hier kan de bezoeker zich nog een gedacht maken van wat eene abdij was in de middeleeuwen. Van binnen zijn kerk en klooster zeer schoon versierd. Een allerkeurigst Laatste Avondmaal toegeweten aan Leonardus da Vinci, prijkt in de kerk en menig ander vermaard tafereel hangt aan de wanden der binnenvtrekken van de abdij.

Terloops teekenen wij eenige oude portretten aan van Cath. Perpijn, Jacquin, Herreyns, en nieuwere van Mortelmans en Van der Oudera; historische schilderijen van Goshw. Van der Weyden, Van Diepenbeeck, zelfs eene toegeweten aan A. Van Dijk; bloemen van den Kempischen schilder Faes, enz.

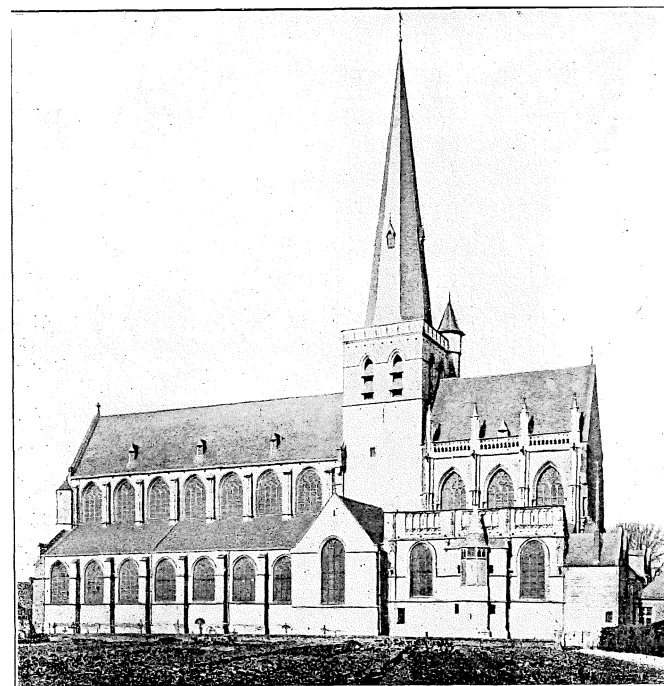
In eene zaal der prelatur hangen de schoonste oude wandtapijten van Reydams van Mechelen. Het kapittel is onlangs allerfraaist versierd met muurschilderingen door eenen kanunnik der abdij. Merkwaardig is ook de bibliotheek. En wat er tevens al belangrijkste om zien valt, is een verzameling voorwerpen afkomstig uit Congo, waar eenige kloosterlingen van dit gesticht hunnen zielenijver uitoefenen in het bekeeren der heidenen. Verder is deze abdij voldoende bekend om uitgebreidere beschrijving te sparen.

Teruggekeerd naar Westerloo, stappen wij op naar HERSSELT. Deze laatste gemeente van het arrondissement bezit 4667 inwoners op 5235 hektaren. Vandaar komen wij te RAMSEL, een dorp van 2014 inwoners, nemen er den trein Leuven-Herenthals op WESTMEERBEECK, een dorp van 842 inwoners, waar een fraai kasteel, 't Hof ter borgt, zich

(1) W. VAN SPILBEECK. *De Abdij van Tongerlo*. Lier -- Geel, 1888.

bevindt, rijden door HULSHOUT, met 1343 inwoners, waar in de kerk een gekend oud retabel bewaard is, staan stil te NOORDERWIJK, 1501 inwoners, eene oude heerlijkheid van het land van Mechelen, waar de adellijke familie 't Serclaes haar kasteel te midden van een groot park bewoont, en nog eenige minuten verder stoomend, stappen wij af te HERENTHALS.

Deze stad, van 8791 inwoners op 2832 hektaren, vroeger



Kerk der H. Waldetrudis, te Herenthals.

in heerlijkheid gehouden door de hertogen van Brabant en het edel kapittel van Bergen, is zeer oud. In de 13^e eeuw werd zij met muren omgeven. In de middeleeuwen ging zij door voor de hoofdplaats van Taxandria. Zij heeft nog het een en ander van haren vorigen luister behouden en is nu de hoofdplaats van een milicie- en vrederechtikanton en de

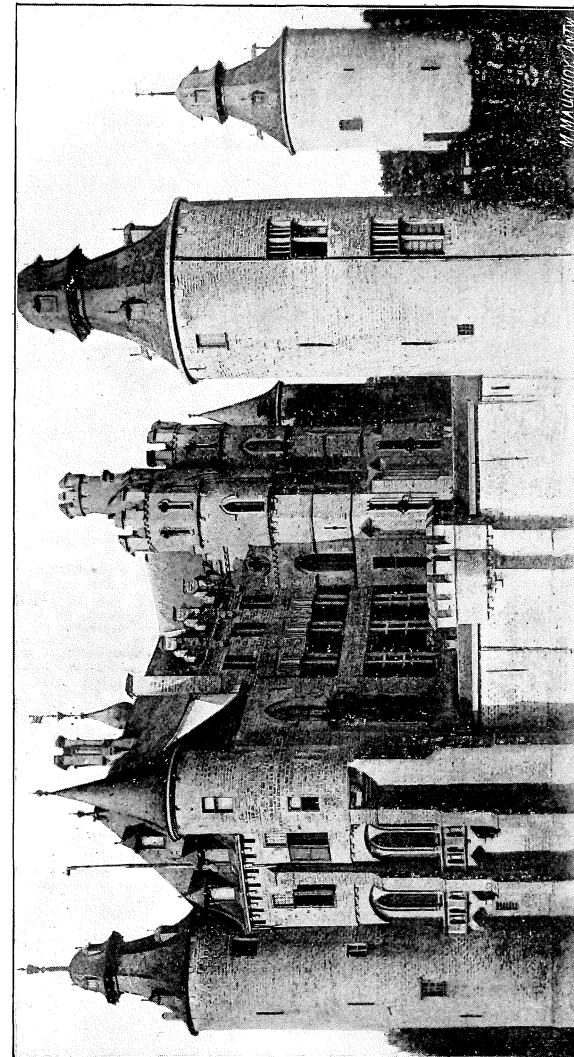
verblijfplaats van eenen pastoor-deken. Op een keerpunt van spoorwegen naar Antwerpen en Gladbach, naar Leuven en Turnhout, van buurtspoorwegen naar Santhoven, Westerloo-Mechelen, doorsneden van eene vaart, is zij een midden van handel en nijverheid. Te midden der markt prijkt de oude halle of stadhuis met belfort, waarin de rijke verzameling beelden van den beeldhouwer K. A. Fraikin, — een inboorling, tentoongesteld is. Daarnevens verheft zich ook het standbeeld, aan de gedachtenis van den heldenkamp der Kempische jongelingschap tegen de Fransche overheersching in 1798, opgericht. Eenige stappen verder treffen wij de monumentale kerk der H. Waldetrudis aan, ongeveer het jaar 1417 gebouwd. Als bouwtrant is zij merkwaardig ; van binnen is zij ook versierd door menig kunstvoorwerp, zooals een keurig gebeeldhouwd retabel der 15^e eeuw, HH. Crepinus en Crepinianus, schilderijen van Verhaegen en Francken, een oude doopvont, geschilderde glasramen. Het Begijnhof levert eenigen aantrek om zijne eigenaardigheid, alsmede diens kerk, die van binnen eenige oude kunstvoorwerpen, onder andere een fraai priestergewaad, bezit.

Van Herenthals gaan wij naar HERENTHOUT (1), ten Zuid-Westen op 1 $\frac{3}{4}$ uur afstand gelegen. Deze gemeente heeft 3189 inwoners voor eene uitgestrektheid van 2351 hektaren. De boterhandel is hier nogmaa's de groote opbrenger der plaats. Als merkwaardigheden verwijzen wij naar de kerk met haren majestueuzen toren, en naar het schoon kasteel van Baron van Reynegom de Buzet, senator van het arrondissement, voorheen 't Hof ten hove, in een welig park gevestigd.

Een uur ten Noorden van Herenthout ligt BOUWEL, de oude heerlijkheid der familie van Crainhem. In dit dorp van 888 inwoners, bewonderen wij vooral de welaangelegde lommerachtige drevén die naar het landgoed van de familie de Bosschaert de Bouwel leiden.

Eene groote baan voert ons nu eens door bosschen, dan

(1) F. DONNET. *Notice sur Herenthout*. Anvers, 1903.



Kasteel van Vorselaer.

langs bouwland, straks door de heide, tot GROBBEN-DONCK, het oude Ouwen (1). Deze gemeente heeft 1775 zielen op 2198 hektaren. Het midden van de dorpsplaats is omgeven met welgebouwde huizen, waartusschen de kerk, en versierd met eene monumentale pomp. Dit dorp verwekt belangstelling vooral bij den oudheidkundige om de vondsten van Romeinsche en andere voorwerpen, die men er opgedolven heeft, en bij den geschiedschrijver, voor het verdwenen klooster, den Troon, der Augustijner kanunniken. Er zijn ook een schilderachtige watermolen en de overblijfsels van een aloud kasteel.

Wij stappen voort naar VORSSELAER. Er vertoeven 2330 inwoners op 2764 hektaren. Dit dorp, eene voormalige heerlijkheid van het doorluchtig huis van Rotselaar, is wel gekend om zijne bedrijvigheid en zijn onderwijs, en komt in den rang der schoonste van het arrondissement. De gravin van de Werve de Vosselaer bezit er een uitgestrekt landgoed en een prachtig kasteel.

Op den weg naar Wechelderzande houden wij stil te POEDERLE, eene der vroegere heerlijkheden onzer Kempen, een dorp met 729 inwoners, waar wij de vermaarde kapel ter Hegge van het H. Sacrament van mirakel bezichtigen, — te LILLE, een dorp met 1203 inwoners, waar nog een oude Gilde levendig is, en komen eindelijk op onze bestemming. WECHELDERZANDE op 3 uren ten Zuid-Westen van Turnhout gelegen telt 622 zielen en staat vooral bekend om zijne monumentale pastorie, in 1869 hersteld. De kerk is ook belangrijk en prijkt met schoone schilderijen. De oude St. Sebastiaangilde heeft nog hare zoo schitterende uitrustingen bewaard.

Wij begeven ons door de heide naar het oostwaarts gelegen GIERLE, een dorp met 1309 inwoners en 1773 hektaren. Het is vermaard om zijn Gierle bosch, een overblijfsel van Grootenhout, dat zich uitstrekt ten Noorden op Turnhout.

(2) P. J. GOETSCHALCX. *Geschiedenis van Grobbendonck*. Hoogstraeten, 1897-1901.

Een schoon gemeentehuis verheft zich in de nabijheid van de kerk. Oude priestergewaden van groote waarde worden in de kerk bewaard.

Op $\frac{3}{4}$ uur tijds zijn wij te THIELEN, een dorp van 1173 zielen en 1424 hektaren. Het is bekend om den Slag der Thielenheide, ook wel eens Slag van Turnhout geheeten : een gevecht dat op eene heide tusschen Thielen en Turnhout gewonnen werd in 1598 door de Hollanders op de Spanjaards. De kerk houdt eenige kostbare kunstwerken in : grafzerken, kruis, schilderijen. Ten Noorden bestaat nog het oude kasteel der heeren van het dorp. Hier en in den omtrek, wordt veel ijzererts opgedolven.

Van Thielen komen wij te LICHTAERT, een dorp van 1860 inwoners en 2749 hektaren, stappen door tot CASTERLE, dat, zooals een schrijver zegt, in een krans van witte duinen ligt. Dit dorp met 2023 inwoners en 3223 hektaren, 2 uren van Turnhout gelegen, prijkt met eene schoone kerk, een oud landgoed der familie van der Gracht, en is lief aan de oudheidkundigen voor de menigte vondsten die op zijn grondgebied gedaan werden. Hier nemen wij den buurtspoorweg Gheel-Turnhout, langs de groote baan Turnhout-Diest, en zijn na 30 minuten wederom in de hoofdstad van het arrondissement.

J. E. JANSEN.





Voorwoord			3
I. Het Arrondissement Turnhout.	Beknopt overzicht.		
Landgesteltenis			5
Wetgevende afvaardiging			6
Nijverheid			6
Landbouw			7
Verkeer			7
Maatschappijen			8
Gestichten			9
Onderwijs			10
Schoone Kunsten			11
Letteren			12
Geschiedenis			12
II. Kunstwandeling door	Turnhout en omstreken.		
Turnhout...			16
Vosselaer			26
Beerse			27
Ryckevorsel			29
Mexplas			29
Wortel			29
Hoogstraeten			29
Minderhout			31
Poppel			32
Meer		33	35
Meerle			33
Weelde		33	35
Arendonck		34	35
Meersel - dreef			35
Baelde - Hertog			35

Raevels	...	...	...	...	...	...	...	...	...	35
Oud - Turnhout	...	...	...	...	...	...	...	...	...	37
Corsendonck	...	...	...	...	...	...	...	...	37	38
Kinschot	...	...	...	...	...	...	...	...	...	37
Schoonbroeck	...	...	...	...	...	...	...	...	...	37
Rethy	...	...	...	...	...	...	...	...	...	37
Desschel	...	...	...	...	...	...	...	...	...	38
Postel	...	...	...	...	...	...	...	...	...	38
Moli...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	39
Baelen - op - Neeth	...	...	...	...	...	...	...	...	...	40
Olmen	...	...	...	...	...	...	...	...	...	40
Meerhout	...	...	...	...	...	...	...	...	...	40
Eynthout	...	...	...	...	...	...	...	...	...	40
Vorst	...	...	...	...	...	...	...	...	...	40
Veerle	...	...	...	...	...	...	...	...	...	40
Gheel	...	...	...	...	...	...	...	...	41	42
Averbode	...	...	...	...	...	...	...	...	...	42
Westerloo	...	...	...	...	...	...	...	...	...	43
Tongerloo	...	...	...	...	...	...	...	...	...	44
Hersselt	...	...	...	...	...	...	...	...	...	44
Ramsel	...	...	...	...	...	...	...	...	...	44
Westmeerbeeck	...	...	...	...	...	...	...	...	...	44
Hulshout	...	...	...	...	...	...	...	...	...	45
Norderwyck	...	...	...	...	...	...	...	...	...	45
Herenthals	...	...	...	...	...	...	...	...	...	45
Herenthout	...	...	...	...	...	...	...	...	...	46
Bouwel	...	...	...	...	...	...	...	...	...	46
Vorselaer	...	...	...	...	...	...	...	...	47	48
Grobbendonck	...	...	...	...	...	...	...	...	...	48
Poederlé	...	...	...	...	...	...	...	...	...	48
Lille	...	...	...	...	...	...	...	...	...	48
Wechelderzande	...	...	...	...	...	...	...	...	...	48
Gierle	...	...	...	...	...	...	...	...	...	48
Thielen	...	...	...	...	...	...	...	...	...	49
Lichtaert	...	...	...	...	...	...	...	...	...	49
Casterlé	...	...	...	...	...	...	...	...	...	49

